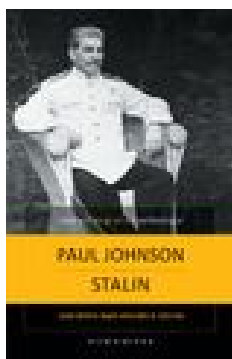

Ateismul și paradoxul tiraniei*

Paul Johnson, *Stalin* (trad. Liliana Donose-Samuelsson), Editura Humanitas, București, 2014, 116 p.

Biografiile ale lui Stalin s-au scris și, fără dubiu, se vor mai scrie. Ceea ce deosebește biografiile în conținutul lor (și, indirect, modul în care sunt citite) este o întrebare simplă: care este intenția care stă la baza oricărui efort biografice? De pildă, ceea ce-i aseamănă pe Lev Troțki și Paul Johnson este calitatea lor de biografii ale lui Stalin, însă mult mai important decât această banală constatare este motivul fiecăruia de a-și însuși această calitate. Dacă Troțki a urmărit prin cartea biografică pe care a scris-o ultima răfuială personală cu Stalin¹ a cărei miză era chiar posteritatea acestuia și care, pesemne, i-a atras moartea, resortul intelectual al lui Johnson pare să fie altul: „generația tânără nu-l cunoaște suficient de bine” (p. 5). Trecând mai departe de

factorul motivațional, evaluarea formală a unei biografii nu trebuie să ocolească alte două aspecte de interes: premisele asumate și scopul urmărit. În ceea ce privește premisele, Johnson elaborează biografia lui Stalin pe principiul că „evenimentele care se petrec în istoria omenirii ca rezultat al factorului uman sunt profund influențate, și adesea determinate, de voința celor puțini, uneori foarte puțini” (pp. 5-6). Pornind de la această perspectivă subiectiv-voluntaristă (și nu obiectiv-deterministă!), scopul este acela de a „pune sub lupă” pe „acești indivizi remarcabili [...] ca să vedem cum au acaparat puterea, cum au exercitat-o și ce învățăminte putem trage de aici pentru binele omenirii” (p. 6).

La prima vedere, cartea lui Paul Johnson despre Stalin ar putea fi citită în două moduri: pentru a testa validitatea argumentelor pe care le aduce în sprijinul afirmației potrivit căreia „Stalin a fost un monstru, unul dintre cei mai mari monștri pe care i-a produs până acum civilizația” (p. 5) și pentru a extrage perspectiva generală în care se integrează portretul lui Stalin; altfel spus, pentru a vedea ce anume ilustrează, din punct de vedere categorial, modalitatea istoricului britanic de a zugrăvi viața lui Stalin. În această privință secundă aș vrea să prezint cartea lui Johnson,

accentuând ideea că, în principal, biografia lui Stalin ilustrează paradoxul tiraniei, printr-un citat-cheie din Seneca (*Scrisorile morale*): „Nefericit e omul care, după ce și-a folosit puterea fiind crud cu alții, e încă și mai nefericit în el însuși. Trăiește permanent cu frica, și de slujitorii lui, și de străini, nesigur de fidelitatea prietenilor și de respectul copiilor, și recurge la violență ca să se apere de violența care-l sperie. Când se gândește la cele ce a făcut, la ceea ce *e nevoit să facă și e pe cale să facă* cu răutatea și chinurile conștiinței, de multe ori îi e frică de moarte și adesea și-o dorește” (p. 111). Probabil că citarea lui Seneca este inspirată doar prin scurtimea și incisivitatea formulării „paradoxului tiraniei”, însă e departe de a fi originală cât timp prima problematizare aparține lui Xenofon în dialogul minor *Hieron* și care a făcut, ulterior, obiectul reflecției lui Leo Strauss². Dacă biografia semnată de Johnson concretizează afirmațiile generale făcute de Xenofon-Seneca asupra tiranului, în egală măsură, aceasta poate fi citită și dostoevskian, ca replicare a lui Dmitri Karamazov, personaj literar, în Iosif Visarionovici Stalin, personaj istoric. Chiar dacă Johnson nu își asumă nici explicit, nici tacit această echivalență Ivan Karamazov – Stalin, n-ar fi un abuz de interpretare să considerăm că afirmația principială a raționalistului Ivan („Dacă nu există Dumnezeu, atunci totul este permis”) își găsește aplicabilitatea în remarcă preferată de Stalin: „Ăștia erau o problemă, și

moartea rezolvă problema. Dispar ei, dispare și problema” (pp. 44-45), cuvinte care metaforic se regăseau într-o expresie pe care Stalin o cita deseori încă din timpul studiilor teologice de la Gori și Tbilisi: „bezna pădurii ce totul ascunde” (p. 11).

Astfel, meritul lucrării biografice semnate de Paul Johnson, lăsând la o parte breviarul faptelor fără precedent în istorie pe care Stalin le-a făcut posibile, este acela că îmbină ilustrarea paradoxului tiraniei cu încercarea –nicio clipă însă asumată explicit – de a-i găsi cauzele primare. Cartea lui Johnson este structurată în trei părți menite să sugereze evoluția lui Stalin: „I. De la cântăreț în corul de băieți la bandit” (pp. 9-31); „II. De la secretar general la tiran” (pp. 32-70) și „III. De la generalissim la paranoid” (pp. 71-111).

Prima secvență în viața lui Stalin se oprește la momentul loviturii de stat bolșevice din 26 octombrie 1917, încadrabilă în ceea ce se poate numi „romantismul revoluționar”, perioadă de împletire a șarmului personal cu cruzimea de care făcea dovadă. Johnson nu ezită să-l caracterizeze: „Până una-alta, la 36 de ani, cât împlinise în 1914 [...] Stalin era un personaj mai atrăgător și mai interesant decât monstrul în care s-a transformat odată ajuns la putere. Dădea dovadă de un intelect impresionant, de o energie fără margini, de imaginație, avea o mulțime de talente și era animat de un entuziasm pe care singur îl ținea impunându-și un control de fier. Era uman. [...] Avea un caracter foarte suspicios, rudă cu

paraonia, trăsătură ce i s-a accentuat odată cu vârsta. Nu uita niciodată o lovitură, o insultă, o jignire sau o nedreptate, iar resentimentul stârnit din această cauză putea dăinui decenii la rând, până ce i se ivea ocazia să reacționeze, de obicei săvârșind un omor. Avea un anume simț al umorului, care cu timpul a devenit tot mai morbid, și râdea mult și zgomotos [...]” (pp. 25-26). Această perioadă de 18 ani de romantism revoluționar în care „nu a fost implicat doar în jafuri armate ce se soldau cu omoruri, ci și în șantajarea colegilor săi, în săvârșirea unor falsuri și în nesfârșite intrigi” nu numai că „i-a conturat definitiv caracterul” (p. 21), dar a însemnat, în planul gândirii, trecerea de la creștinismul pios pe care mama acestuia s-a străduit să i-l insuflă la „un secularism asupra și imoral” (p. 21). Pentru Johnson, romantismul revoluționar a fost urmarea a trei cauze: pierderea credinței în Dumnezeu prin înlocuirea învățăturilor de credință creștină cu marxismul; firea cu tendințe violente („profunde și puternice”) și originea sa georgiană prin care ura țarismul, dar fără a se alătura naționaliștilor georgieni (întrucât era marxist), ci bolșevicilor (pp. 13-15).

Romantismul revoluționar a început treptat să se osifice pe măsură ce s-a aflat în proximitatea puterii, imediat după lovitura de stat bolșevică față de care Stalin a jucat un rol nesemnificativ (p. 33), chiar dacă a participat la asediul Palatului de Iarnă (p. 34). Pentru Rusia lui Stalin, expresia puterii era birocrăția, iar manifestarea acesteia autocrația. Un

lucru pe care Johnson îl lasă de înțeles este că Stalin n-ar fi reușit să treacă de etapa romantismului revoluționar dacă n-ar fi avut o predispoziție către birocrăție: „Activitatea preferată a lui Stalin era munca. Stătea ore întregi la birou, parcurgând teancuri de documente. Îi plăcea să cerceteze cu atenție listele cu nume de persoane și să decidă care dintre ele e de încredere și care nu e. Pe unii îi însemna cu un creion roșu. Ocupația asta era o vocație compatibilă cu temperamentul lui – și avea, indiscutabil, talentul necesar” (p. 31). Predispoziția nativă către administrație s-a completat, în 1917, cu șansa de a controla tot mai mult. Abia calitățile unui birocrat au produs saltul de la banditism (una din manifestările clasice ale „romantismului revoluționar”) la dictator (anii '20) și, apoi, „tiran desăvârșit” (după 1934) „care poate omorî oricând și oricum” (p. 61). Într-adevăr, puterea lui Stalin stătea în „cumulul de funcții”: comisar al naționalităților (prima funcție, încredințată în 1917), secretar general al partidului (cadoul lui Lenin pentru performanțele ulterioare) și comisar al Inspectoratului Muncitorilor și Țăranilor, poziție din care supraveghea întreaga birocrăție de stat (pp. 47-48). Pe măsură însă ce urca pe scara birocrăției, devenind mai puternic, pe atât era mai cuprins de frică și de singurătate. În aceasta constă paradoxul tiraniei: pe cât un conducător are mai multă putere, pe atât se simte mai însingurat și înfricoșat: „[Stalin] era prizonier al fricii, iar frica de care era cuprins a tot sporit, în mod inexorabil, pe

măsură ce își perpetua autocrația [...] În plus, din cauză că încerca neconținut să-și exorcizeze frica izolându-se, îl apăsa tot mai mult sentimentul singurătății” (pp. 97-98). Altfel spus, puterea poate orice mai puțin să înlăture frica și, implicit, însingurarea celui care o deține. Pentru Stalin, ar fi corect de spus, frica drept consecință a tiraniei s-a manifestat abia târziu prin însingurare. Prima concretizare a fricii s-a făcut prin dispunerea discreționară asupra vieții altora, așa cum au fost epurările din anii 1934-1938 care au vizat membrii de partid. O altă concretizare a fricii a fost atenția tot mai mare pentru aparatul propriu de securitate. În ciuda faptului că asupra lui Stalin nu s-a înregistrat nicio încercare de asasinat, frica unui tiran a căpătat proporții patologice: de pildă, pentru deplasarea la Potsdam (iulie 1945), Beria a organizat un „dispozitiv paranoic de securitate”, cel mai minuțios din istorie: în afară de garda personală ce număra 900 de oameni, deplasarea cu trenul format din 11 vagoane era supravegheată de 11 avioane de vânătoare, iar pe teritoriul german la fiecare kilometru parcurs erau postați 15 soldați (pp. 92-93).

Autocrația lui Stalin, exprimată la început sub forma dictaturii, iar apoi a tiraniei, reprezenta o moștenire destul de fidelă a țarismului, cu o

singură nuanță: dacă de-asupra țarului se afla Dumnezeu, acesta având destule „inhibiții religioase”, Stalin, în calitate de „ateu hotărât” era „singurul om liber” (pp. 96-97). Libertatea absolută și puterea birocratică, cele două caracteristici care au dat consistență tiraniei, n-au putut înlătura sentimentul fricii. Astfel, dacă ateismul este evocat de Johnson în prima parte drept una din cele trei cauze care au stat la baza „romantismului revoluționar”, în următoarele două părți acesta revine pentru a explica înlăturarea ultimei limite a libertății și a puterii (în valoare absolută, libertatea și puterea se confundă în mod indistinct) care a favorizat tirania și corolarul ei, frica. Astfel, ateismul reprezintă cauza generală care le subîntinde pe toate celelalte: firea violentă și originea georgiană, pe de o parte, și accesul după 1917 la puterea instituționalizată, pe de altă parte. Practic, valoarea morală a relatării biografice este una singură: frica, ca moarte psihologică, este unicul corectiv eficient al tiraniei, ambele originându-se în ateism ca refuz al distincției fundamentale dintre aici și dincolo.

Nicolae DRĂGUȘIN

Note

* Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/1408 63, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanțat din Fondul Social European,

prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.

¹ Lev Troțki, *Stalin. Biografia politică* (trad. Ion Grigoriu), Editura Timpul, Iași, 1996, 144 p. Chiar la începutul prefeței, acesta declară: „După cum cititorul va remarca, mă voi ocupa mai amănunțit de formarea lui Stalin în perioada de pregătire decât de rolul său politic în prezent. [...] Scopul acestei biografii politice este de a arăta cum s-a format o asemenea personalitate, în ce mod a cucerit și a primit dreptul de a avea un rol atât de excepțional. Iată de ce sunt interesante viața și dezvoltarea lui Stalin în perioada când nimeni sau

aproape nimeni nu știa nimic despre el” (p. 5).

² Leo Strauss, *On Tyranny. An Interpretation of Xenophon's Hiero*, Political Science Classics, New York, 1948. Merită semnalată, cu titlu de eveniment editorial, ediția românească a acestei importante lucrări: Leo Strauss, Alexandre Kojève, *Despre tiranie* (trad. engl. Ciprian Șiulea, Ovidiu Stanciu și trad. greaca veche Claudiu Sfirschi-Lăudat), Ed. Tact, Cluj-Napoca, 2014, 353 p.